

SZÖVEGgyŰJTEMÉNY A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK IRODALMÁBÓL

Szerkesztette: Bóka László, Nagy Miklós, Németh G. Béla. Bp. 1961. Tankönyvkiadó. 1078 l. (Egyetemi segédkönyv)

Az egyetemi segédkönyv-sorozatok az egyetemen kívül is nagyon népszerűek. Ezáltal irodalmi szöveggyűjteményről van szó, amely a XIX. század második fele irodalmának tanulmányozásához kíván segítséget nyújtani. A szerkesztők, Bóka László, Nagy Miklós és Németh G. Béla érdekes és hasznos könyvet állítottak össze. Fő törekvésük elsősorban a szervezeten tanuló nappali és levelező hallgatók igényeinek a kielégítése, a tanulmányi feladatok sugalmazása és megkönnyítése.

Mert több ez a könyv, mint egyszerűen szöveggyűjtemény, mint az egyetemi oktatás szemléltető illusztrációja. Nemcsak mennyiségileg több és műfajában más, mint az irodalomtörténet egyetemi összefoglalása, de lényegesen el is tér attól, vitatható, hogy előnyére-e vagy sem.

Nemrégiben a friss, újszerű korszintézisek, kézikönyvek még kísérletképpen sem léteztek, és olyan antológiákra vagy valamilyen szempontú, jelentősebb részösszefoglalásokra sem volt vállalkozó, amelyek pótolni próbálták volna a hiányt. Ma más a helyzet. Az irodalomtörténész minden alkalmat felhasznál arra, hogy jelezze, a pletyka hullámhosszán terjedő véleményét mondjon. Az összegezések korát éljük a tudományban is. A felszabadulás óta most először értek véget az értékelés esztendei, de nem zárult le, csak napjainkban kezdődik a kísérlet és a bevezettség áradó, gazdagodó permanenciája. Monográfiákra gondolok, amelyek legutóbb születtek és kézikönyvekre, amelyek születendőben vannak. Kár, hogy nálunk az igazi siker valamiképpen mindig elkerüli a nyilvánosságot (soha nem szándékosan!), és baráti körök asztaltársaságok „illegálisába” vonul. Szóbeszéd tárgya, a pletyka hullámhosszán terjed és torzul, mintha még nem találták volna fel a nyomtatott betűt. A szerkesztők tartózkodása és közönye a kritika hitelét rontja, pedig a humán tudományok művelői nálunk is nemzetközi színvonalon dolgoznak.

Természetesen, még nem erről a Szöveggyűjteményről beszéltem, ez a gondolat most,

mégsem egészen független a Szöveggyűjteménytől. Hiszen ebben is egy sajátos szintézis készülődik, sokkal önállóbb, mint amennyi önállóságot az egyetemi segédkönyv-sorozat igényelne. A kötet azzal lesz érdekes, hogy az anyagon keresztül, az anyag összeállításainak, Nagy Miklósnak és Németh G. Bélának a felfogását is tükrözi az egyes írókról, sőt az egész kor irodalmi folyamatairól, jellegéről. Ha a koncepciót nem is érezzük tisztán megfogalmazódni és következetesnek — a pedagógiai és didaktikai célokhoz való becsületes igazodást leszámítva sem — egyféle izlés körvonalai mindenestre felismerhetők.

És ez nagymértékben a színes, olvasmányos életrajzoknak köszönhető. Vitatható azonban, hogy „a magyar irodalom története szemelvényekben” jellegű összeállítás ma már a legmegfelelőbb műfaj-e az oktatás kiegészítésére, nem lett volna-e jobb egyszerűen csak a nehezen megtalálható szövegeket vagy stíluselemzéshez szükséges szemelvényeket közölni. Az antológia „csapdáját” úgy-ahogy kikerülték a szerkesztők, de veszedelmesen közeljutottak a lexikonokhoz a jelentősnek aligha mondható nevek tömegével. Az oktatáshoz szükséges szövegritkaságok tára helyett így ez a vaskos könyv a kevésbé ismert nevekkel lepi meg a hallgatókat vagy azokat az érdeklődőket, akiknek erre egyáltalán nem lesz szükségük.

Az egyetemi jegyzet éppen csak említi Beöthy László, Abonyi Lajos neveit, Vadnai Károly, Dömötör János eddig még nem szerepeltek benne és nem is fontos, hogy szerepeljenek, mert nincsenek kapcsolatban a kor irodalmának lényeges mozzanataival. Egy-egy speciális feladatnál szükséges lehet ezeknek az ismerete is, de abban az esetben már nem használható forrásul a Szöveggyűjtemény, a hallgató önálló kutatásra kényszerül. Különösen a századvég nőtt óriásra. A nyolcvanas évekig huszonegy nevet sorol fel a tartalomjegyzék, azon túl negyvenháromat. Persze, igaz, hogy a századvégen jóval több író volt, mint az önkényuralom éveiben, de kell-e mindegyiktől válogatni? Volt-e annyi olyan

értékű író, mint az előző két-három évtizedben? Nyugodtan eltekinthetnénk Darmay Viktor, Bartók Lajos, Szabó Endre, Pósa Lajos, Bárd Miklós verseinek bemutatásától, nem valószínű, hogy bármelyikük valaha egyetemi vizsgák tárgya lenne. Azaz is csökkent volna a terjedelem, ha nem közölnek annyi regényrészletet és drámafragmentet. Ahol pedig ez szükséges, ott legalább annyira az a bővebb tartalmi ismertetés, ami ebben a gyűjteményben viszont néha teljesen el is marad. Nem szándékozom bővebben foglalkozni, az arányokkal vagy a hiányokkal mert azok egy része nyilvánvaló félreértésen alapul, és a szerkesztők biztosan meg tudnák magyarázni, számomra is megnyugtatóan, hogy Tompa Mihály mért nem szerepel a kötetben és hogy miért tartották fontosabbnak Palágyi Menyhértet, mint Bodnár Zsigmondot. Hiszen az a kisebb „bűn”, ha egy válogatás minél terjedelmesebb. Mindez engem csak a műfaj szempontjából érdekelt, amit összhangban érzek a szerkesztők törekvéseivel.

Az előszóban elhatárolják könyvüket az antológiától, és sikerül is ezt megvalósítaniuk azzal, hogy nem a legjelentősebb műveket kell közölniök, hanem a legritkábban fellelhetőket vagy jellemző szövegrézeket, de hangsúlytalanságával és „objektív” tagolásával szövegyűjteményük mégis magán hordja az antológia műfaji tulajdonságait. Ez a korlátozó forma feltűnés nélkül tünteti el az értékrendet, vagy statisztál egy újfajta értékrend kialakításához, amely a legteljesebben azonosulni látszik a műfajjal. A szemelvények megválasztásában már szembetűnik valami abszolút, általános igény. Sokkal inkább a koncepcióhoz és a szemérmékhez tartozó, mintsem az íróhoz. Félreértés ne essék, nem arról van szó, mintha a szerkesztők meghamisítanák az írókat, másnak mutatva őket, mint amik. Csak néhány esetben sértik meg a jellemző határait, de akkor is inkább az ízlés nevében, az irodalmi alkotásokkal szemben támasztott igény érdekében. A legjobbnak érzett helyeket igyekeztek megkeresni, hogy könyvük egészében is egységes, egyformán érdekes legyen és színvonalra is lehető legkisebb ingadozást mutassa.

Mindenekelőtt tehát jó irodalmat adni, még a jellemző rovására is, — ez a válogatás fő tanulsága és sokkal fontosabb, mint a szemponttá talán nem is tudatosított ízlés általánosságából következne. A törekvés az irodalmat kereső igényesség ösztönéből fakad, egy belső „irodalmi” értéket fejez ki elsősorban. És megint sietek megjegyezni, hogy egyáltalán nem „irodalmon belülről” van itt szó. Már az is ellene bizonyít, hogy hogyan értelmezik ezt az irodalmiságot, hogy mi is számukra a jó irodalom. Elsősorban a kort jellemző alakok sokaságát, életszerűségét

tartják annak. Nem szűkítik ezt le a típusra, megelégszenek az ábrázolás *elképzeltető* fokával is. Méltányolni tudják a figura elképzelése és megformálása közötti legcsekélyebb összhangot és türelmesebbek a nemzeti vagy morális gondolat változatosságával vagy felszínességével szemben, mert mintha csak e kettő nyomai jelentenek számukra az irodalom korszerű ígértét.

A *Szövegyűjtemény* így valamiféle szép-irodalmi portrégyűjtemény lesz, amelyben stílusosan helyezkednek el az írók életrajzai. Általában szépek, csak egy kissé különösek ezek az életrajzok. A bevezető, tájékoztató és értékelő szándék és a lélektani tanulmány vonzó lehetősége viaskodnak bennük. És többnyire az életrajz lélektani mozzanatainak csábítása győz. Az írók valóban különös, sajátos lelkivilágú emberek, nem egy közülük maga is irodalmi érdeklődéssel bíró hős lehetne. Pszichológiai egyéniségük látványosan rejtőzködik vagy szemérem nélkül vetkőzik meztelenre műveikben, a mű egyik legfontosabb értelmezője lesz az író lelki alkata, de nem egyedüli értelmezője. Az alkotói jellemet, egyéniséget formáló élmények olyan réteget vonhatnak a lélek korall-vázára, amelyből kivirágozhat a művészi megnyilatkozás, de aligha volna ésszerű a sok és szokatlan élményekben, lelki ferdulésekben, nyomottságokban és zavarokban keresni a nagy művészet termőhelyeit. Pedig Nagy Miklós és Németh Géza író-portréiban ezt az eldeklődést érezzük, ha a közvetlen szándék az volt is, hogy „emberközébe” hozza az eszmékké „mitologizált” irodalomtörténetet, hogy az írók belső, emberi lényegét mutassa meg. Az „emberi” ilyen megvalósulása szűkíti is, és nemcsak bizonyos vonatkozásban, hanem általában kevesebb mint, amit az irodalomtörténet az „életrajz” műfajban már ma fölmutat. Indokolatlan visszalépés egy nagyon is megindokolt újszerűség vagy egy érthetetlenül félreértett „szempontra” koncentráció jegyében.

Az utóbbi feltételezést azonban nyugodtan elvethetjük, mert a *csak* életrajz nem marad száraz, puritán és koncepciótlan adatközlés, hanem nagyon is izgalmas, érdekes lélektani olvasmány, amely nemcsak magára hívja fel a figyelmet, de arra is, ami a maga plusza mellől hiányzik, az eszmei és az elvi mozzanatokra. A szerzők bizonyára tudnának számtalan olyan helyet idézni, ahol éppen egy-egy író politikai magatartására vagy világnézetére utalnak, hiszen szó sincs itt tudatos elhallgatásról, csak éppen ezeknek az utalásoknak a mértéke és súlya nincs egyensúlyban a lélektani portréval. Azaz, a portré nem lesz teljes, nem egészül ki, csak lélektani marad, szépsége és érdekessége mellett is önkényesen esetleges. Egy-egy élet válogatott dokumentuma minden karkoték, minden életrajzi írás, az ízlés-rostán csak a sors „regényes” fordú-

latai maradtak fenn, a gondolatok, az érlelődés igazi belső tartalma alig, vagy nagyon halványan.

A legközvetlenebbül talán, valamilyen pozitivistá eszmény hatott a szerzők izlésére, nevet adni ennek csak a divatos fogalomtársítások segítségével tudnánk valahogy, nevezük pszichológiai pozitívizmusnak; de legalább annyira érezi azt a nem ellenszenves és egyáltalán le nem kicsinyelhető szándékot, amely az inkább emberi, mint művi körülhatárolásokban keresi az irodalomtörténet életét, „regényét”. A *Szöveggyűjtemény* szűk lehetőségét mindenesetre kitölti ez az eszmei törekvés, ha talán nem is tudatosan, ha csak egyszerű megkomponálás eredményeképpen is. Kíváncsian várjuk, hogy megírandó műveikben a nagy irodalmi korszakokat átívelő gondolat vajon szintén itt, a lélektani pozitívizmusnál fog-e megállapodni. Nem kell sok hozzá, hogy ez az érdekes, felelevenített, színes hagyomány általuk kerüljön át a marxista irodalomtörténetírásba. Csak a gondolat formálódását kellene a lelki élményekkel összehangba hozni, csak a társadalmi indokokat érezni ebből tisztán, és láthassuk, ahol látnunk kell, a lelki bajoknak, betegségeknek alján húzódó olthatatlan életvágyat, amely táplálja a lélek színén nyíló művészetet.

A legjobb ezek közül a rövid, miniatűr lélekrajzok közül az Arany Jánosról, Keményről, Gyulairól szóló, de ugyanakkor éppen ezek lepnek meg a legkellemetlenebbül, amikor a végén az a benyomás marad bennünk, hogy Arany tetteinek lelki rugói többnyire anyagi szorongatottságaihoz voltak kötve, hogy Kemény borongása elméjének elborulásával együtt növekszik, hogy Gyulait a társadalmi függés formálta olyan nyomott, groteszk és izgága emberré. Nagy Miklós mindezeket ellensúlyozza ugyan politikai vonatkozásokkal is, de csak egy-egy sor erejéig, az arányt és az összbenyomást nem tudja döntően megváltoztatni. (Különös, hogy éppen az irodalomtörténetileg nem jelentős Abonyi Lajos portréja „sikerült” a lélektani és társadalmi kombináltság szempontjából a legteljesebbre. A módszer veszélyeit feltűnően mutatja pl. az Asbóth Jánosról szóló életrajz, amit feltehetőleg Németh G. Béla írt. Az „emberi” ünnepélyessége és megindító regényessége a magányos és komor Asbóthot összemossa a nemzeti múlt nagy tragikus alakjaival, a század különös és vonzó lelki emigránsainak a sorába emeli. Csak egy tárgyilagos, fukar mondat utal arra, hogy haladó konzervatívizmusának illúzióját próbálta összeegyeztetni

a haladó szociológiával, de végül mindig az előbbi győzött. Pedig Asbóthnál éppen erről a konzervatívizmusról nem lehet hallgatni, ha csak néhány sor áll rendelkezésre, annak a néhány sornak erről kell szólnia, mert ez Asbóth, a magányos, meg nem értett és zavaros Asbóth. Mert korszerűtlen különködésének mérlege még nem szerepel az irodalomtörténetekben, mert utóéletük még maig is nyomon követhető.

A kis terjedelem ezekben az esetekben nem egészen érthető magyarázat. A tömör életrajzi jellemzésnek a legszükségesebb családi körülmények mellett a legszükségesebb tudnivalókat is el kell mondania az írókról. Petőfiről, hogy népies, Jókairól, hogy romantikus, és hogy ezen belül milyen helyet foglalnak el. A jegyzetekben, tankönyvekben nincs hely szövegelemzésre, a *Szöveggyűjtemény* pedig — elsősorban a dráma és regényrészletekre gondolok — az elemzésre, a szövegtípusok felismerésére ösztönzi az olvasót. A bevezetőkben ehhez is segítséget kellett volna adni. Sőt, talán ez lett volna a bevezetők mindennél fontosabb feladata, néhány szemponttal segíteni az olvasót abban, hogy a közölt szövegrészletet hogyan kell azonosítani az író életművével, milyen irodalmi irányt, stílust vagy módszert tükröznek. Az egyetemi előadások kiegészítői (nélkülözhetetlen kiegészítői!) a szemináriumok, nem egészíthetné-e ki a *Szöveggyűjtemény* is a tankönyv módszerét a szeminárium módszerével, formájával? Természetesen ez már nem a szerkesztők szándékain múlott, nem is hibának rovom fel. De az ő könyvük még fokozottabban felveti ezt az igényt.

Az életrajzi bevezetőkben és a szépirodalmi szemelvények összeállításában azonban az érdekességet érezzük inkább, ami tökéletesen megegyezik a szerkesztők koncepciójával, s így a vállalkozás sikeresnek mondható. A kötet értéke mégis, az irodalomelméleti szövegek és kritikai szemelvények módszeres megszerkesztésében van. A népiességről, a romantikáról és a realizmusról olvashatunk korszerű és polemikus véleményeket, amelyek ebben az összefüggő egységben a problémák keletkezésének és alakulásának vázlatai is egyszersmind. Talán csak a műfajra vonatkozó válogatás hiányosabb (P. Szathmáry: *A beszély elmélete* c. tanulmányát feltétlenül ismertetni kellett volna), és a drámaelmélet fejlődését hanyagolták el jobban ebben a gyűjteményben, amelynek ezt, a sikerültebb részét a kor irodalomelméleti és kritikai dokumentumának is nevezhetnénk.

Mezei József